

1862 års frimärksprovisorium

av Mats Ingers

I november 1861 beslutades att postverket redan från årsskiftet 1861/1862 skulle överta det ekonomiska ansvaret för lokalbrevbäringen i alla större städer, ”där någon större lokalkorrespondens var att påräkna”. Nya 3-öres frimärken i lejontyp var påtänkta för ändamålet, men tiden blev för knapp. Den 1 januari 1862 utkom istället ett provisoriskt frimärke i brun färg, tryckt med plåtarna för Stockholms lokalfrimärke från 1856.

Denna nödlösning har ofta kallats ”brun lokal” eller ”det bruna lokal(fri)märket”. I själva verket var detta ett 3-öres frimärke – utan värdetecken – som fick användas på alla slags försändelser. En lämplig beteckning kan vara ”1862 års frimärksprovisorium”.

Vi kan i år uppmärksamma tre 150-årsjubiléer. Förutom ovan nämnda frimärksutgivning och den därmed sammanhörande lokalbrevbäringsreformen genomförde postverket samma år en radikal omläggning av brevbäringen i Stockholm.

Att dessa reformer aktualiserades just vid denna tidpunkt var ingen slump. Utvecklingen av kommunikationerna i Sverige hade tagit fart med järnvägarna, och poststyrelsen insåg att det skulle behövas transporter mellan postkontor och stationer på många orter inom en snar framtid. Spårbunden ”snällpost” gjorde snart betydligt bättre skäl för namnet än tidigare diligenstransporter. För att allmänheten bekvämt skulle kunna dra nytta av de snabbare befordringssvågarna krävdes förenkling av brevhanteringen. Utplacering av brevlådor inom tätorter var kanske den viktigaste åtgärden därvidlag.

Mats Ingers är född 1948. Han har under ett halvsekel haft huvudintresset riktat mot svensk klassisk filateli. Mellan 1980 och 1991 var han redaktör för *Skillingstryckets Frimärksforum*. Artiklar av författaren har tidigare varit införda i *Posttryttaren* 2005, 2006 och 2010.

Bakgrund

Lokalbrevbäringsens historia från 1848 års reform har skildrats i *Posttryttaren* 2006. En förordning i mars 1855 utsträckte möjligheten att ordna lokalbrevbäring enligt huvudstadens modell till vissa andra större städer. Det innebar att postförvaltarna på lokal nivå fick söka lösa frågan enbart med de pengar som betalades i porton och brevbeararskilling för lokalbrev. Dessa medel måste alltså täcka såväl administration som brevbeararnas löner. Det eventuella överskottet fick postförvaltaren behålla. För Stockholm och Gö-

Åtta brevbearare vid Stockholms lokalpostkontor, även kallat Lådbrevsexpeditionen.
Bildens tagen 1855.

teborg gjorde generalpoststyrelsen dock redan under 1855 avsteg från sin princip, och lät anställa ”brevdragare”, dvs. brevbärare.

Under åren som följde skickades allt fler lokalbrev i Stockholm, särskilt efter utgivningen av det svarta lokalfrimärket den 1 juli 1856. På de flesta andra orter märktes ingen ökning alls. Det berodde förmodligen på att inte så många extra brevlådor hade placerats ut. Postförvaltarna var tvungna att bekosta regelbunden tömning av sådana brevlådor med pengar från lokalportot. På många orter fick alltså allmänheten ändå ta sig till postkontoret med sina lokalbrev. Då var det kanske lika enkelt att själv gå med brevet till adressaten. Om det fanns någon brevlåda så var man ändå tvungen att göra sig besväret att lägga brev och pengar för lokalportot i ett särskilt ytterkuvert – utom i Stockholm.

Förslag och utredningar under 1861

I en skrivelse från generalpoststyrelsen till Konungen (dvs. regeringen) den 21 februari 1861 påtalas behovet av att reformera lokalbrevbäringen. För frimärksfrågan föreslog man följande lösning:

1. Postverket skulle bekosta framställning av lokalfrimärken för alla de orter, där någon mer betydande brevväxling kunde förväntas.

2. Samma stämpel (här i betydelsen gravyr) skulle användas som för Stockholms lokalfrimärke, men i mitten av frimärkena skulle två eller flera bokstäver ange i vilken stad de gällde.

3. Dessa frimärken skulle kunna beställas av vederbörande postförvaltare till en kostnad som tog hänsyn till tillverkningskostnaden.

Ärendet föredrogs i konselj den 15 mars. Förmodligen insåg man då att många orter skulle få svårt att rekrytera personal med enbart sportelpengar, dvs. en slags drickspengar. Exemplet Göteborg, där man hösten 1855 misslyckats med just detta, fanns förmodligen i färskt minne. Man beviljade

därför ett anslag på 10.000 rdr. för att anställa ordinarie brevbärare i en del större städer. Det motsvarade ungefär 30 tjänster.

Nu föreslog poststyrelsen att intäkterna av lokalportona skulle tillfalla postkassan, och att staten skulle överta hela det ekonomiska ansvaret för lokalbrevbäringen. Regeringen svarade i en skrivelse den 3 april. Man ville först utreda frågan, och gav samtidigt vissa direktiv:

”... bör en dylik reglering lämpligast kunna verkställas under iakttagande av följande, att brevlådor av Postverket uppsättes i större städer, samt att alla lokalbrev och lösbrev frankeras med frimärken, liksom i Stockholm skedde.”

Instruktionerna resulterade i ett nytt brev till regeringen den 2 september 1861. Styrelsens utredning tydde på att omorganisationen skulle gå med vinst. För 1860 beräknades lokalportona i hela riket ha uppgått till drygt 29.000 rdr. Med införandet av lokalfrimärken i alla större städer räknade man med åtminstone en 10 % ökning under det första året. Utgifterna beräknades stanna vid 27.000 rdr., varav tillverkningskostnaden för de nya frimärkena skulle bli ungefär 700 rdr.

Regeringsbeslutet den 9 november 1861

Efter två månaders betänketid beslöt regeringen följande:

1. Från 1862 skulle postverket få anställa brevbärare i de större städer, där man kunde förvänta en ökning av lokalbrevsbefordran, eller där man förutsåg ett ökande behov av transporter mellan postkontor, tåg, ångbåt eller diligens.

2. Från den 1 januari samma år skulle postverket tillhandahålla frimärken i 3-öres valör. Dessa skulle också få användas på alla andra sorters brev, även utrikes.

3. Från samma tidpunkt skulle avgiften för lokalbrev ingå i postverkets räkenskaper, och alla lokalbrev på dessa orter vara frankerade med de nya frimärkena. Att lämna ut ett ofrankerat lokalbrev skulle vara förordat med ett bötesbelopp på 25 rdr. per gång för den felande postförvaltaren.

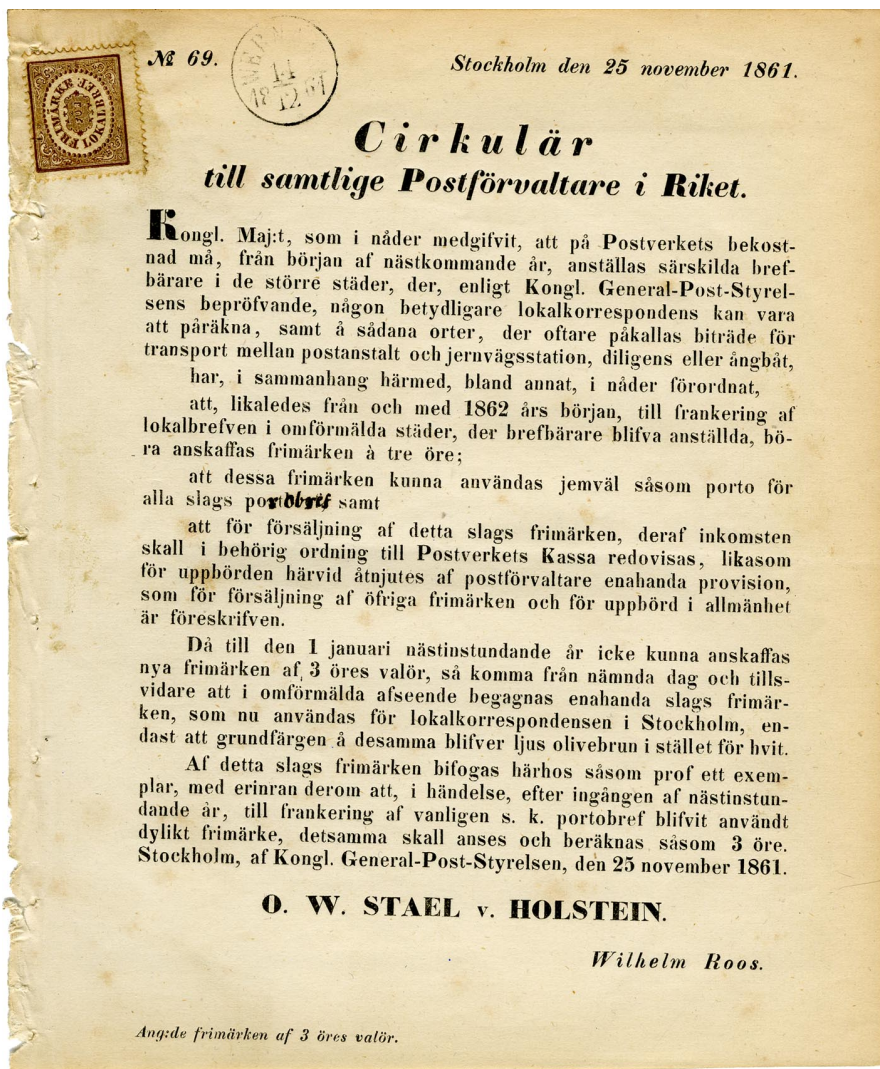
4. Frågan om lösbrevens frankering med frimärke skulle tills vidare anstå.

5. På orter där postverket inte anställde brevbärare stod det fortfarande postförvaltaren fritt att anordna lokalbrevbäring enligt tidigare modell, det vill säga med enbart sportelfinansiering.

I anställningsvillkoren för brevbäraren skulle fri uniform årligen ingå. Lönen utgjordes dels av utbärningsavgiften, 3 öre per försändelse, dels av ett fast arvode. Skyldigheterna kom att regleras i en särskild brevbärarinstruktion, utgiven den 23 december

1861. I Postmuseums bibliotek förvaras ett exemplar av denna instruktion. Den återges i sin helhet i bilaga 11. Här framgår klart att generalpoststyrelsen inte bara avsåg att brevbärarna skulle gå med brev. De blev också skyldiga att biträda vid transporter mellan postkontor, tågstationer och hamnar.

Poststyrelsen hade nu bara sju veckor på sig att få fram den nya frimärksvalören. Förmodligen hade man inte kalkylerat med att reformen skulle träda i kraft redan till nästa årsskifte. Under 1861 hade man dessutom haft flera andra stora frågor att hantera. Per Ambjörn Sparres kontrakt på frimärks-

Cirkulär nr 69/1861, med ankomststämpel Wernamo den 14 december 1861.

tillverkning skulle snart löpa ut. Man övervägde att ersätta vapenserien med frimärken i en ny typ, där 3-öres valören i så fall skulle ingå. Brevbäringen i Stockholm, nu uppdelad på två kontor, behövde samordnas. Det återstod inget annat alternativ än att tillgripa en provisorisk lösning.

Frimärksprovisoriet presenteras

Man beslöt att använda tryckmaterielen för Stockholms lokalfrimärke från 1856, men att trycka frimärkena i brun i stället för svart färg. Den 11 december 1861 levererades 400 exemplar av de nya bruna provisorierna från Sparres tryckeri – han hade nämligen vunnit anbudsstriden om fortsatt frimärkstillverkning över tryckarna Bagge och Nyman. Av denna provupplaga användes 231 frimärken till cirkulär nr. 69, som informerade alla postförvaltare om den nya reformen.

I texten anges grundfärgen felaktigt på Stockholms lokalfrimärke vara vit i stället för svart, en felskrivning. Cirkuläret med ett påklustrat frimärke ur provupplagan är idag sällsynt och eftersökt. Det här avbildade exemplet har dessutom ankomststämpels på postkontoret i Värnamo den 14 december 1861. Det var bara tre dagar efter det att frimärket levererats till Postkammarkontoret i Stockholm.

Plåtar och tryckleveranser

Det svarta lokalfrimärket trycktes från och med augusti 1859 med ett plåtpar, där varje plåt var sammansatt av fyra kvartsplåtar om 25 klichéer i ett block. Samma plåtpar fick nu åter göra tjänst. Kvartsplåtarnas inbördes ordning behölls. Georg Scheutz har stått för tryckningen vid samtliga tillfällen. Leveransöversikt:

Leverans	Fullgjord	Antal
Provleverans	11 dec. 1861	400 ex
Leverans 1	21 dec. 1861	150.000 ex
Leverans 2	30 dec. 1861	145.800 ex
Leverans 3	14 feb. 1862	157.900 ex
Leverans 4	jul. 1862	59.100 ex

Av den sammanlagda upplagan på 513.200 frimärken återlämnades en del till frimärksförrådet i slutet av 1862. Denna restupplaga brändes till största delen, varför postverket senare vid två tillfällen tvingades utföra nytryck för postförvaltningarna inom världs-postföreningen.

Grundtypsfel och klichéfel

Vid tillverkningen av kvartsplåtarna har vissa individuella kännetecken blivit repeterade och överförts till var och en av de i kvartsplåten ingående 25 klichéerna. Dessa *grundtypsfel* är i detalj beskrivna i *Postryttaren* 2006.

En del arkpositioner har andra avvikelser, som bara förekommer i just den positionen. De tre tydligaste är "*Hack i nedre vänstra hörnet*" (position 82), "*Öppet O i LOKAL*" (position 18) samt "*Bred vit repa från pärlor ovan ÅR genom övre yttre ramlinjen*" (position 21). Några positioner har ofullständiga tryck av särskilt bokstäverna i LOKALBREF. Klichén är egentligen inte skadad, det defekta trycket är främst en följd av brister i underlappningen.

Med hjälp av tandningen kan man i de flesta fall avgöra i vilken kvartsplåt – I, II, III eller IV – ett visst klichéfel funnits. Av originalen – detta gäller såväl svarta som bruna frimärken – finns inga större enheter än fyrblock och fyrstrip bevarade. Det går därför inte att ange vilken kvartsplåt som har suttit i vilken tryckplåt. När nytryck utfördes 1871 och 1885 var sammansättningen av plåten en helt annan än 1859-1862.

Papper, perforering och färgnyanser

Handgjort lumppapper från Tumba pappersbruk kom till användning vid tryckningen. Det skiljer sig inte från annat samtida frimärkspapper, och var liksom detta försett med ett marginalvattenmärke (typ I). Det består av hörnornament och dubbla linjer längs arkens sidor. Någon sällsynt gång har en del av vattenmärket hamnat innanför perforeringen. Denna variant kallas marginalvattenmärke.

Tandningen är utförd med 1855 års perforeringsverktyg, som ibland visar rufftandning, dvs. ojämn tandning och ofta oregelbundet utformade hörntänder. Eftersom frimärket har liggande format har arken tandats med antingen den högra eller vänstra kortsidan nedåt. Båda alternativen är ungefär lika vanliga.

Det bruna provisoriet förekommer i två huvudnyanser, olivaktigt brun och gulaktigt brun. Tidigt stämplade frimärken har oftare ett olivaktigt inslag, men annars är det svårt att knyta en viss nyans till en viss leverans. En mindre del av upplagan har ett inslag av orangebrunt.

Hörn- och hörnnära exemplar kan ha extremt utflutet tryck och hög färgstyrka.

Kurseringstid och giltighet

Frimärket utkom den 1 januari 1862 och avlystes 1910, då det blev ogiltigt. Frimärket gällde som 3 öres porto på alla sorters försändelser utom lösbrev utanför stockholmsområdet, som fortfarande skulle betalas kontant, – mer om detta längre fram. I det cirkulär som åtföljde utgivningen av de nya 3-öres frimärkena i lejontyp den 13 november 1862 påpekas särskilt att det provisoriska frimärket fortfarande fick användas:

”Likasom dessa frimärken, kunna även de i Kongl. Styrelsens cirkulär den 25 november sistlidet år (dvs. 1861) omförmälda äldre, så kallade lokalmärken fortfarande användas också till frankering av portobref, dervid jemväl dessa sednare frimärken anses och beräknas såsom 3-öresmärken.”

Nytryck och svartavdrag

År 1871 sattes *en* ny tryckplåt ihop av fyra kvartsplåtar. Dessa kom från *båda* de ursprungliga tryckplåtarna. Att kvartsplåtar bytt plats framgår av att kända klichéer nu dyker upp i nya positioner.

De nytryck som utfördes med denna plåt betecknas N1. Upplagan var 900 bruna frimärken, men samtidigt framställdes lika

Nytryck 1871, märket med hack i hörnet har position 32. I originalplåten fanns klichén i position 82.

många svarta frimärken med samma plåt. Största bevarade enhet torde vara ett 20-block av den svarta varianten. Tandningen utfördes med 1865 års perforeringsverktyg, som gav en något mer regelbunden perforering än hos originalen. Av de sammanlagt 18 helkartorna av båda färgerna har alla utom en tandats med *vänster*kortsida neråt. Det avvikande arket är svart.

Ett andra nytryck, N2, tillkom 1885. Vid detta tillfälle använde man samma plåt som vid det första nytrycket, men man fick justera avstånden mellan kvartsplåtarna för att kunna perforera kartorna med ett verktyg som gav tandning 13. Även denna gång framställdes en upplaga i svart och en lika stor i brun färg, 2.000 frimärken vardera. Dessa upplagor är lätta att känna igen på den grövre tandningen 13 istället för 14. En helkarta i vardera svart och brun färg finns bevarad i Postmuseum.

Fyrblock av andra nytrycket, med stort skruvavtryck upptill.

På begäran av samlare utförde postverket år 1930 svartavdrag på ett numera gulnat kartongpapper, med två olika lokalmärkesplåtar. Den ena kartan stämmer helt överens med de bevarade nytryckskartorna från 1885, som förvaras på Postmuseum. Asymmetrin mellan kvartsplåtarna är densamma, vilket

visar att plåten förblivit monterad på sin träfot sedan 1885. Det andra svartavdraget utfördes med fyra kvartsplåtar, som inte varit i bruk efter 1862, och som förvarats lösa. När man fogade samman dessa till en ny plåt 1930 behövde man inte ta hänsyn till något tandningsaggregat. Kvartsplåtarna är därför symetriskt monterade. Kartorna såldes via PFFS för 1 krona styck. De utgör fortfarande ett värdefullt studiematerial.

"Pariserförfalskningarna"

På 1880-talet dök större enheter av tre skilling banco, det bruna provisoriet och samtliga valörer av vapenserien i öre upp i Paris. Märkena avvek på en del punkter från originalen. De var dessutom linjeperforerade, vilket ofta skapar hörntänder av karakteristiskt utseende. Eftersom det var känt att Sparre vid denna tid vistades i Paris, antog man senare att han hade med saken att göra. Trycken kom därför länge att gå under benämningen "Sparres provtryck". Numera vet man att det rör sig om litografiskt framställda förfalskningar. Ursprunget är okänt. De bör kallas "Pariserförfalskningar".

Pariserförfalskning, där tandningen utförts separat för de vågräta och lodräta raderna – linjetandning.

Fourniers förfalskning

Schweizaren François Fournier hade sina "vågdalet" som förfalskare, att döma av två av de alster inom svensk klassisk filateli som förknippas med hans namn. Hans versioner av det svarta lokalfrimärket och 1862 års provisorium saknar punkter över Å. Färgerna är inte heller särskilt lika originalens. Den ex-

akta dateringen är osäker, men Fournier var verksam för över 100 år sedan. Han saluförde sina alster som repliker, och det var därför svårt att komma åt honom som förfalskare. När han omkring år 1910 ändå blev lagförd var det på det svenska postverkets initiativ i samband med förfalskningen av feltrycket "20 på TRETIO". Ringtypsfrimärkena var nämligen fortfarande giltiga, och därmed hade Fournier gjort sig skyldig till förfalskning av ett värdepapper.

Fourniers förfalskningar utan punkter över Å.

Brevkategorier

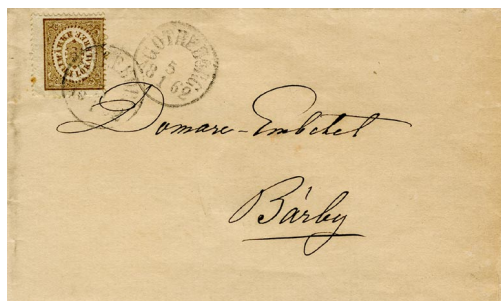
I en posthistorisk samling av 1862 års frimärksprovisorium kan åtskilliga kategorier av brev ingå. Lättast att hitta är lokalbrev med eller utan förbetald utbärningsavgift inom Stockholm. Ovanliga eller sällsynta kategorier är lokalbrev utanför Stockholm, och då i synnerhet sådana som skickats inom landsortskommuner. Avgående och ankommande lösbrev inom stockholmsområdet, utlandsbrev med provisoriet använt som fyllnadsporto samt inrikes så kallade portobrev med provisoriet i olika kombinationer är andra exempel. Här följer en genomgång av de olika kategorierna. De intressanta blandfrankerarna med det svarta lokalfrimärket behandlas under en egen rubrik i ett senare sammanhang.

Stockholm, Göteborg samt ytterligare 33 städer

Det tidigare omnämnda cirkulär nr. 69 var visserligen ställt till "samtliga Postförvaltare i Riket", men egentligen var bara 36 orter tilltänkta för lokalbrevbäring med nyanställda brevbärare under 1862. En stad föll bort: i Lund misslyckades man med att rekrytera brevbärare på de villkor som postverket ställt

i utsikt. På ytterligare ett 30-tal orter förekom detta år lokalbrevbäring, där portot tillkom "vederbörande tjänsteman". En viss förvirring utbröt sedan cirkuläret publicerats. Postmästare på kontor som inte omedelbart var tilltänkta för nyordningen försökte förvävas rekvirera de nya frimärkena, eller fick bara bråkdelar av beställd kvantitet.

Cirkuläret var inte avsett att anslås på allmän plats. Någon tryckt kungörelse om reformen tycks inte heller ha skickats ut förrän den 13 november 1862, då det planerade 3-öres frimärket i lejontyp påannonserades. Man kan bara spekulera över hur allmänheten blev informerad. För många av städerna skulle det dröja månader innan generalpoststyrelsen hunnit fatta beslut om att förordna brevbarare. Det var bara i Stockholm, Göteborg, Uppsala, Norrköping och Gävle som man hade tillgång till de bruna provisorierna från första dagen.

Tidigast kända användning på brev av bruna provisoriet.

Lokalbrevsstatistik för 1862

I bilaga 2 återfinns statistik över lokalbrevbäring och utleveranser av 1862 års provisorium med redovisning för var och en av de 35 städerna just detta år. Stockholm dominerar fullständigt med cirka 260.000 lokalbrev. Av dessa har ungefär en femtedel varit frankerade med 6 öre för att bespara mottagaren att betala utbärningsavgift. I Göteborg skickades cirka 17.000 lokala försändelser, därefter kom Norrköping och Uppsala med cirka 5.000 och 3.700 lokalbrev respektive.

Från Göteborg känner man ett tiotal lokalbrev med det bruna provisoriet, däribland den tidigast kända användningen av fri-

märket på brev den 5 januari 1862. Bara ett fåtal brev från övriga orter har överlevt till våra dagar. Siffrorna inom parentes är uppskattat antal, det verkliga antalet kan vara något högre:

Lokalbrev inom Sundsvall.

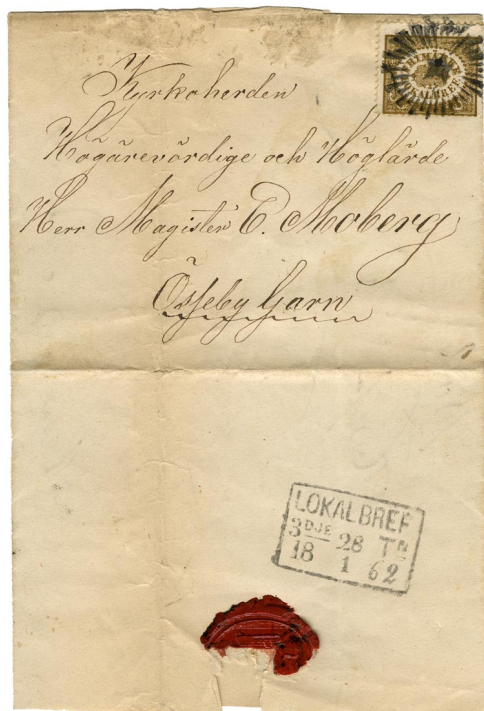
Lokalbrev inom Jönköping.

Norrköping (5); Gävle (4); Uppsala (3); Sundsvall (2); Visby (2); Helsingborg (1, finns i Sigge Ringströms donation); Malmö (1) Karlskrona (1, sen användning 1865); Linköping (1, stor del av framsida).

1862 års provisorium som lösbrevsporto

Om man bodde mellan två närliggande postkontor kunde man utnyttja möjligheten att skicka lösbrev. Portot var då en fjärdedel av portot för vanliga brev, dvs. 3 öre. Dessutom fick lösbreven väga upp till 8 lod (106 g.). En förutsättning var att brevet inte behövde hanteras vid mer än en postanstalt. Lösbrevsportot 3 öre behölls av postförvaltaren som en sportelinkomst.

Stockholm med omnejd intog från juli 1856 en särställning, eftersom lösbreven här fick frankeras med det nya svarta lokalfrimärket. Detta privilegium behölls även efter 1861. Bara en handfull lösbrev med det bruna provisoriet är kända. De flesta är utgående,

Lösbrev från Stockholm till Öseby Garn.

det vill säga sända från Stockholm och till en adress utom tullarna i närområdet.

I regeringsbeslutet om lokalbrevbäringen den 9 november 1861 valde man att skjuta frågan om lösbrev inom andra orter på framtiden. Att överföra dessa porton till postkassan kunde tyckas lockande, men myntet hade en "baksida". Postförvaltarnas fasta löner var i allmänhet låga. Om sidoinkomsterna drastiskt reducerades måste förmodligen postverket se över lönesättningen för en hel yrkeskår. Vad Stockholm beträffar använde allmänheten inte sällan vanliga 12-öres-frimärken till sina lösbrev. Då trädde poststyrelsen emellan och kompenserade postförvaltaren för hans uteblivna treöring.

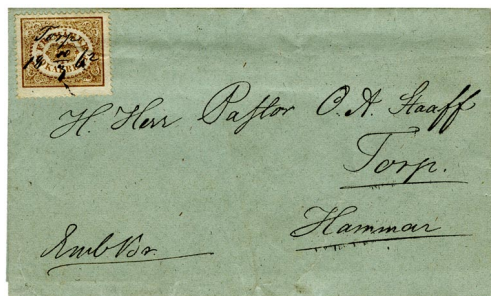
Under 1870-talet inrättades hundratals nya postanstalter, och allt färre brev blev därmed att betrakta som lösbrev. Redan dessförinnan ändrade man definitioner och regler för att få kategorin lokalbrev att växa på lösbrevens bekostnad. Brev mellan två poststationer (en postanstalt av lägre grad än postkontoren) fick enligt cirkulär 15 den 4

mars 1861 behandlas som lösbrev. Detta medgivande undanröjdes i cirkulär 70 den 27 november 1862. I samma cirkulär bestämdes att brev som utväxlades mellan personer boende i samma kommun hädanefter skulle betraktas som lokalbrev, och inte som lösbrev.

Att det fortfarande 1867 rådde oklarheter kring definitionen av lösbrev och lokalbrev framgår av cirkulär nr. 7 från nämnda år. Det återges ordagrant här nedan (bil. 3) som exempel på de vedermödor dåtidens kanslispråk måste ha inneburit för postförvaltarna. Lösbrev som postalt begrepp avskaffades med utgången av 1883.

Det bruna provisoriet som lokalporto på landsbygden

Det är inte lätt att finna exempel på användning av 1862 års provisorium på försändelser utanför Stockholm, men här torde vi ha ett exempel:

Brevet sänt från Stöde och handlagt som lokalbrev i närbelägna Torp, som fick sin poststation 1861.

Stämpeln var ännu inte levererad.

Brevet innehåller en dopsedel, och är avgångsdaterat "Stöde den 9 mars 1863" – att bläckmakuleringen kan tydas "62" måste vara ett "slarvfel", det rör sig knappast om ett falsarium. Det finns ytterligare ett par brev från samma korrespondens och tidsperiod, där provisoriet inte alls makulerats. Stöde och Torp blev med kommunreformen 1862 grannkommuner i Medelpad. Torp hade redan i februari 1861 fått en poststation, en av de tidigaste på landsbygden. Men stämpeln blev inte levererad förrän i juli 1864. Man får förmoda att posthanteringen varit sådan att

lokalporto skulle erläggas enligt det tidigare omnämnda cirkulär nr. 70 från den 27 november 1862.

Annan användning för det bruna provisoriet

Det bruna provisoriet kom att utlämnas till många orter i kvantiteter som vida översteg behovet, eller där det inte uppstod någon lokalbrevbäring i postens regi under de närmsta åren. En betydande del av upplagorna har använts till vanliga 12-öres porton, antingen i kombination med ett 9 öres

Bruna provisoriet som frankeringar för riksporto.

vapenfrimärke, eller som fyra bruna provisorier på samma brev. Även här har dock bara ett litet antal objekt bevarats i form av hela brev eller brevstycken. På lösa frimärken förekommer avstämplingar utanför de hittills nämnda orterna mer frekvent. Avstämplingarna är ofta sena, vilket visar att lager av

1862 års provisorium blev kvar på många postkontor eller hos allmänheten.

Frimärket behövdes i och för sig även som fyllnadspporto i vissa sammanhang, bland annat på utlandsbrev. Bara två försändelser av sistnämnda kategori är kända. Båda är assurerade brev till Tyskland med samma adressat och avsändare. På det ena brevet har ett av de två provisorierna fallit av.

Mot slutet av 1862 satte postverket de nya 3 öres lejonfrimärkena i omlopp, även om den första typen också kan sägas ha varit ett provisorium.

Ett av två kända brev med brunt provisorium som del av utlandsporto.

Brevbäringen i Stockholm samordnas

År 1862 fanns det bara ett postkontor i Stockholm. Det låg på Lilla Nygatan i Gamla stan. Byggnaden inrymmer idag Postmuseum samt ett företagscenter. För 150 år sedan fanns här en avdelning för ankommande poster, en avdelning för avgående poster samt ett lokalpostkontor på andra våningen, Lådbrevsexpeditionen. Ankommande fjärrpost (portobrev), avier för paket och rekommenderade brev samt tidningar bars sedan länge ut av en särskild brevbärarkår, knuten till ankommande avdelningen. Under 1861 fanns där 19 brevbärare, medan 8 lokalbrevbärare tömde stadens lådor och bar ut lokalbreven tre gånger dagligen. Även andra frankerade brev än lokalbrev fick läggas i brevlådorna. August Lindholm hade varit chef för lokalbrevskontoret ända sedan det inrättades den 1 juli 1855.

Förslag på remiss

Man insåg att det knappast var rationellt att ha två parallellt verkande organisationer för brevbäring. Frågan utreddes under hösten 1861. Ankommande avdelningens chef, Seth Broman, ombads yttra sig över de svårigheter som en sammanslagning av "brevbärieriet" kunde skapa. Ett problem var att brevbärarna i många fall fått fullmakt att för adressatens räkning ta ut rekommenderade brev. Det var bekvämt, och besparade dessutom kontorspersonalen bekymret att utröna identiteten på den person, som presenterade en avi. För brevbärarna utgjorde systemet en välbehövlig inkomstförstärkning. Vidare, påpekade Broman, fanns det "en inrotad vana att handlande, affärsmän med flera fått begagna sig av den stora förmånen att hos brevbärarna, innan de lämnade postkontoret, få avhämta rekommenderade och orekommenderade brev ävensom tidningar". Nu befarade Broman, att "mistningen av alla förmåner ... kommer ovillkorligen att till den grad öka så kallad särskild brevläggning, att den för bristande utrymme måste vägras".

August Lindholm fortsätter som chef

Bromans remissvar inkom till generalpoststyrelsen den 11 december 1861. När frågan behandlades vid ett styrelsesammanträde hade den förberetts av Adolf Wilhelm Roos, som utnämnts till sekreterare i styrelsen året innan. Utredningarna mynnade ut i att all brevbäring i Stockholm skulle skötas via en gemensam brevbärarexpedition. Den nödvändiga finansiella förutsättningen skapades via kungligt brev (regeringsbeslut) den 16 april 1862. Där anslogs bland annat 3.000 rdr. till den nya organisationens chef. Tjänsten var vikt åt August Lindholm.

Torsdagen den 15 maj 1862 skedde sammanslagningen. Då upphörde sportlerfinansieringen av lokalposten i Stockholm, och större delen av August Lindholms lön blev fast. Samma dag slutade man att använda stjärnstämplarna och de rektangulära lokalbrevsstämplarna. De ersattes med de runda

TUR-stämplarna, som angav datum, men ej årtal.

Redan från och med januari 1862 utökades antalet lokalbrevbäringsturer i Stockholm från tre till fyra under måndag till lördag. Samtidigt utbyttes det svarta lokalpostfrimärket mot de nya, bruna provisorierna. Från den 15 maj skedde tömning av Stockholms cirka 45 brevlådor hela sex gånger om dagen, och lika många gånger bars breven ut till allmänheten. Kartan på sidan **xx** visar var brevlådorna i Stockholm var utplacerade.

Blandfrankering, sannolikt tillkommen på Lådbrevsexpeditionen. Stämpeln på baksidan daterad 3 TUR 17/3 1862.

En ny tid bryter in

Under den första hälften av 1800-talet var Sverige fortfarande ett bondesamhälle, och Stockholm en rätt oansenlig stad jämfört med Wien, Berlin och Paris. Men kring mitten av seklet började nya liberala vindar att blåsa. Politiker som Louis de Geer och Johan August Gripenstedt gjorde entré och kungamakten försvagades. Kring 1855 hade redan en rad viktiga järnvägsprojekt påbörjats. Industrialismen gjorde sitt intåg. Kraven ökade på förbättrade kommunikationer. Det är mot den bakgrunden man skall se dubblingen av antalet brevbäringsturer i Stockholm under det första halvåret 1862.

Stockholm fick sin första järnvägsstation 1860 i samband med att spårtrafik öppnades till Södertälje, en del av västra stambanan mot Göteborg. Hela sträckan stod färdig i november 1862. Stationen låg centralt på Södermalm, mitt i vad som en gång varit den grunda insjön Fatburen. Denna hade dikats

ut och fyllts igen. År 1864 stod södra stambanan färdig genom fullbordandet av sträckan Malmö – Falköping. Resten av sträckan till Stockholm var vid denna tidpunkt gemensam för västra och södra stambanorna. Blickar vi ännu lite framåt är 1866 nästa märkesår för spårtrafiken. Då stod Norra station vid Norra bantorget klar, och det fanns äntligen en bekväm och tämligen pålitlig förbindelse med lärdomsstaden Uppsala. Södra och Norra station knöts 1871 ihop genom den så kallade Sammanbindningsbanan, och då uppfördes en modern centralstation på Norrmalm, där den än i dag ligger.

Sedan 1835 fanns det kollektivtrafik i blygsam omfattning i Stockholm. I en adresskalender för Stockholm från 1859 är sex linjer upptagna under rubriken "Omnibusåkdon". Det var stora vagnar med långsgående säten, som drogs av flera hästar. Gatubelysningen hade efterhand förbättrats i och med att ett gasverk tagits i bruk. Den första gatlyktan med gas från Klaraverket tändes vid Hornstullsbron 1853. Det dröjde sedan inte länge förrän gasledningar drogs in i större byggnader, såsom posthuset. Det första vattenverket invigdes 1861. Elektriciteten skulle däremot låta vänta på sig flera årtionden. Att stockholmaren uppskattade kommunikation illustreras av det faktum, att staden mot slutet av seklet kom att bli världens mest telefontäta, räknat per invånare. Det påverkade säkert postverket, men inte alls i samma grad som vår tids tekniska revolution med e-post och internet.

Svart och brun blandfrankering

Den 4½ månader långa övergångsperioden från årsskiftet 1861/62 är intressant ur många synvinklar. Åtskilliga kvantiteter svarta lokalfrimärken fanns säkert kvar hos särskilda försäljningsmän och hos allmänheten vid årsskiftet. I Stockholm kunde man handla frimärken hos ett 20-tal affärsinnehavare. De svarta lokalpostfrimärkena sattes inte officiellt ur kurs förrän 1910.

Från 1855 utgavs årligen en mycket innehållsrik adresskalender i Stockholm av bokhandlaren P. A. Huldberg. Där fanns "Postunderrättelser", som postverket kunde ha begagnat för att informera folk om hur de skulle hantera svarta lokalfrimärken när det nu också kom ut en brun variant. Så skedde inte, men man kan utgå från att det stod var och en fritt att byta ut frimärken "med fel färg" på postkontoret, och förmodligen också hos de privata försäljningsmännen.

Inte så få brev med ett eller ibland två svarta lokalpostfrimärken måste ha hamnat i brevlådorna även efter den 1 januari 1862. I inget fall har dessa lösenbelagts. De tycks istället ha kompletterats med ett brunt provisorium (undantagsvis med två) före utbärningen. Posttjänstemannen har i så fall verkställt utbytet, samtidigt som han makulerat

Blandfrankering från den nya Brevbärarexpeditionen.

både det svarta och bruna frimärket med stjärnstämpeln. Man känner idag till ett 20-tal sådana blandfrankerade försändelser från övergångsperioden. Därutöver har några enstaka tillkommit efter maj 1862, något så sent som 1863. Då har ett 3-öres frimärke i lejontyp klistrats över det svarta lokalpostfrimärket.

På Lådbrevsexpeditionen avlönades August Lindholm till största delen genom att han fick behålla pengarna från försäljningen av lokalfrimärken, och detta system behölls även under några månader in på 1862, den period då de allra flesta blandfrankeringarna tillkommit. Om Lindholm tog ett brunt provisorium från Lådbrevsexpeditionens förråd, måste han lägga 3 öre i kassan, men det var

ju hans egna lönepengar. Om blandfrankeringarna verkligen tillkommit på det sätt som de flesta idag anser, finns bara en rimlig förklaring: Regeringen hade ju mycket klart krävt att inga lokalbrev på orter, där postverket stod för brevbäringen, fick lämnas ut ofrankerade. Detta måste då rimligen även gälla Stockholm. Att frågan inte alls berörs i den utförliga arbetsordning, som utfärdades för den nya Brevbärarexpeditionen är märkligt, liksom det faktum att fenomenet praktiskt taget upphörde då den gamla Lådbrevsexpeditionen avslutade sin verksamhet.

August Lindholm (1825-1894),
chef för Brevbärarexpeditionen.
Foto: C.G.Carleman, Stockholm 1864.

Efter det att Lindholm istället fått fast månadslön i maj 1862, tillkommer en ny aspekt. Sett ur postverkets synvinkel representerade varje svart lokalpostfrimärke hos allmänheten en tjänst som August Lindholm redan fått lön för att utföra. Det enklaste vore då om Lindholm tillägsfrankerade brev som hade svarta lokalfrimärken. Om han samtidigt lade 3 öre i postkassan behövdes ingen särskild redovisning eller avräkning.

Frågan inte helt avgjord

Fortfarande var det så att allmänheten i Stockholm hade möjlighet att betala utbärningsavgiften i förväg med ett extra 3-öres frimärke. Från tillförlitlig statistik vet vi att detta skedde i ungefär 20 % av fallen. Teoretiskt kunde man alltså tänka sig, att allmänheten ibland åstadkom en blandfrankering av ”svart med brunt”. Möjligheten att en del sådana bevarade brev tillkommit på detta sätt kan inte helt avvisas med mindre än att man gör DNA-analyser, och då finner att två olika personer slickat på frimärkena!

Ett annat märkligt förhållande

Lokalbrev från Stockholm med 1862 års provisorier, som stämplat med stjärnstämpel, är relativt ovanliga. Under de 4½ månader detta var möjligt behandlades ungefär 72.000 lokala försändelser. Långt mindre än en halv promille av dessa tycks vara bevarade. Än märkligare är det faktum, att vi inte känner ett enda brev med två bruna provisorier, som stjärnstämpel. Inte heller brevstycken eller sådana par är kända. Det

Enda exempel på två bruna provisorier med stjärnstämpel. Märkena har suttit i positionerna 75 och 85 i arket.

närmaste vi kan komma är ett brevstycke med två exemplar, där bara det ena blivit makulerat med stjärnstämpel. Att märkena hör ihop bevisas av att de utgör två grannpositioner. Här finns alltså åtskilligt att fundera över. Är den uteblivna makuleringen ett misstag, eller finns det någon annan förklaring?

Det finns bevarade brev med två bruna provisorier från tiden *efter* den 15 maj 1862, alltså med de runda TUR-stämplarna. Jag har noterat färre än 10 sådana försändelser – av

Detta brev med betald utbärning är daterat "Skeppsholmen 13 juni", och har säkert lagts i brevlåda där. Avsändare är varvschefen.

betydligt över 30.000 som skickats med den frankeringen.

Arbetsordningen vid den nya brevbärarexpeditionen

Detaljerade instruktioner utfärdades för den

nya enheten, som började verka torsdagen den 15 maj 1862. Konceptet återfinns i Registraturen, band B1: 66, med början på sidan 80. Det är daterat den 7 april 1862. Originalets handstil är omisskännlig: den tillhör Adolf Wilhelm Roos, som senare skulle utmärka sig som postverkets store nydanare. Med hänsyn till dennes eminenta organisationsförmåga är det troligt att han också haft stor del i utformandet av instruktionerna. Dokumentet ger förklaring till en del påteckningar vi finner på samtida brev. Här finns också detaljerade instruktioner om hur den inkommande och insamlade posten skulle sorteras och behandlas i olika, namngivna kategorier. De väsentliga delarna är, med smärre språkliga moderniseringar, återgivna i bilaga 3.

Staden inom tullarna, det vill säga Stockholms lokalportoområde år1860.

Inom tullarna

Norrtull, Roslagstull, Hornstull, Danvikstull – detta är begrepp som går flera hundra år tillbaka i tiden. Under 1600-talet, då krigen kostade stora summor, behövde staten inkomster. Det fick man bland annat genom att låta bönder, köpmän och hantverkare betala tull för varor, som fördes in i städerna. Tullhus uppfördes och höga plank restes längs många stadsgränser. Även sedan dessa pålagor avskaffats 1810 fanns begreppet ”staden inom tullarna” kvar, och det kom att få en speciell postal betydelse. I ”Postunderrättelser” (Huldbergs Adresskalender) påpekas år efter år ”... att brev till ställen utom tullarna icke befordras annorlunda än som lös-brev.” Brevbärarna hade sällan mer än 3 km att gå från posthuset och till de mest avlägsna adresserna inom sina distrikt.

På kartan över dåtidens Stockholm ses en stadsgräns, som i stort sett utvisar var stockholmarna kunde räkna med att få besök av en brevbärare. Dock – de västra delarna av Kungsholmen var knappast bebyggda 1862, och här stämde stadsgränsen inte överens med tullgränsen. Brevbärarna gick inte väster om denna gräns, som på kartor markerats med ”nya tullen” (=Kungsholms tull) på Hantverkaregatan.

Postverket utrustade sina brevbärare i Stockholm med en särskild karta, ”Vägvisare inom Stockholm”, utgiven av kartografen Ture Mentzer 1854, och reviderad i stort sett årligen. Kartan slutar just vid ”nya tullen”. Därifrån fortsatte en postväg åt väster mot bland annat Drottningholm.

Vi ser också, att bara en liten del av Djurgården räknades till Staden vid denna tidpunkt. Rakt norrut vidtog Ladugårdslandet, som i nordvästlig riktning nådde upp till Roslagstull. Strax väster därom låg Norrtull. När staden expanderade österut under de följande årtiondena flyttades också stadsgränsen och det nya begreppet Östermalm kom att omfatta det tidigare Ladugårdslandet. När man idag talar om ”staden inom tullarna” har begreppet fått en vidare innebörd än vad som var fallet 1862.

Brevbärardistrikt och befolkningsstatistik

I instruktionen för den sammanslagna brev-bärarexpeditionen omnämns, att brev-bärardistriktet skulle motsvara polisdistriktet. Dessa i sin tur följde i stort sett församlingsgränserna. I Stockholms polisförfattning 1861 finns nio distrikt upptagna. Första och andra distriktet fanns i Gamla stan (Storkyrkoförsamlingen), tredje distriktet utgjordes av Kungsholms församling. Den fullständiga förteckningen återfinns i bilaga 4.

Enligt en karta från 1855 fanns ett tionde polisdistrikt på Södermalm. Jag har inte kunnat återfinna någon karta som exakt utmärker brev-bärardistriktet, men redan från början var de fler än polisdistriktet. Den 15 maj 1862 fanns 36 brev-bärare fördelade på 12 distrikt.

År 1858 var Stockholms befolkning 101.502 personer. Det ger ett snitt av nästan 10.000 invånare per distrikt. Befolkningen ökade under de följande 4-5 åren med 2.000-3.000 personer om året. Därefter gick det raskare, så att invånarantalet fördubblades under de därpå följande 25 åren. Förklaringen var naturligtvis industrialiseringen. Arbetstillfällen skapades, pengar flödade in. Stockholm kom att utvecklas till en storstad med breda avenyer och stora stenhus under stadsarkitekten Albert Lindhagens ledning.

Brevlådornas placering

Tidigare nämnda adresskalender ger mycket värdefull posthistorisk information, och den tillhörde också de hjälpmedel som postverket köpte till Lådbrevsexpeditionen, senare Brevbärarexpeditionen. Här finns en fullständig förteckning över de adresser där brevlådor var placerade. I början av år 1862 rörde det sig om minst 45 stycken. En förmodad brevlåda på slottet är då inte inräknad.

På den karta från 1861, där jag har angivit brevlådorna med röda punkter, finns gatunamn inte utsatta. På en annan karta från 1913 finns däremot både gatunamn och husnummer, och det visar sig nu att husnumren behållits genom åren. Det företogs en revi-

Stadens brevlådor enligt förteckning i texten. Nr 44 och 45 representerar två brevlådor på Skeppsholmen, vars exakta positioner inte är kända.

sion av gatunamnen i Stockholm 1885. Trebackarlånggatan (brevlåda nr. 33) försvann, och blev istället en del av Tegnérsgatan. Hornskroken (brevlåda nr. 40) försvann i och med att man sprängde berg och lät Hornsgatan fortsätta hela vägen väster ut till Hornstull. Tidigare gjorde den en markant ”krok” för att övergå i Hornstullsgatan. Av andra namnbyten kan nämnas att Pilgatan (brevlåda nr. 41) kom att få en annan sträckning, och bli en del av den nya infarten Folkungagatan. Sillpackaregatan (brevlåda nr. 38) blev Åsögatan och Stadsträdgårdsgatan (brevlåda nr. 40) döptes om till Nytorgsgatan.

Enligt en huvudboksverifikation från 1857 har postverket haft en utgift för ytterligare två brevlådor, avsedda för Skeppsholmen. Anledningen till att dessa inte finns

upptagna i adresskalendern är troligen att Skeppsholmen var Flottans ö, dvs. militärt område som inte var tillgängligt för allmänheten. Här fanns bland annat ett varv. Den exakta placeringen för dessa lådor är okänd, nummer 44-45 får representera möjliga placeringar.

Svarta och röda lådor

Under 1862 var brevlådorna i Stockholm svartmålade. De tömdes på plats genom att en låst lucka öppnades på framsidan. Förebilden till modellen hade hämtats från Danmark. Under 1857 hade man på försök använt en tysk modell, där en förseglad inre låda med alla nedlagda brev hämtades med kärra. Modellen infördes åter i samband med att

Brevlåda från ca 1860, uppsatt i Stockholm.

stambanorna söder- och västerut öppnades, och dessa brevlådor blev då röda. I adresskalendern från 1871 är antalet brevlådor 60, varav 21 anges vara röda: "De röda brevlådorna tömmas jemväl kl. 5 e. m. så att deruti inneslutna bref kunna med nattnälltaget expedieras."

Bilagor Bilaga 1

Brevbärrinstruktion 23 december 1861

INSTRUKTION

för Kongl. Post-Verkets brefbärare.

De af Kongl. General-Post-Styrelsen antagne, vid vissa postkontor anställda, brefbärare skola ställa sig följande föreskrifter till noggrann efterrättelse.

1:o Alla till postkontoret ankomna orekommenderade bref, tidningar och korsbandsförsändelser, likasom alla dit inlemnade lokalbref, hvilka sednare alltid skola vara med frimärke försedda, äfvensom de af postkontoret utfärdade tryckta eller skrifna underrättelser om ankomsten af rekommenderadt bref eller af paketgods, böra, då de af postmästaren till brefbäraren utlemnas, af denne sednare skyndsamt kringbäras; och skall, på det brefbäringen må kunna försiggå så fort som möjligt, brefbäraren, innan han aflärdas från postkontoret, hafva ordnat breven efter belägenheten af adressaternes hofstad (gata och husnummer).

2:o Brevfen, likasom öfriga postförsändelser, tillställas af brefbäraren helst den person, till hvilken de äro adresserade, men må, då denne ej kan anträffas, äfven aflämnas till någon fullvuxen medlem af dess familj eller någon af husfolket.

3:o För aflämnandet af bref, likasom annan postförsändelse, må emellertid brefbärare icke oskäligt länge uppehållas, utan hör, i den händelse det icke lyckas anträffa adressaten eller annan lämplig person, som kan brefvet å hans vägnar emottaga, detsamma återtagas samt följande gång, då postförsändelser kringbäras, nytt försök göras att få brefvet behörigen aflämnadt.

4:o För hvart aflämnadt bref — ehvad flere eller färre frimärken äro detsamma åsatte — likasom för hvar tidning eller korsbandsförsändelse, eger brefbärare, att — der ej särskildt afsläppts träffadt om en viss ersättning för år eller för kortare tid — af emottagaren uppbära en så kallad brefbärravgift af 3 öre.

5:o På enahanda sätt erlägges äfven för underrättelse om ankomsten af rekommenderadt bref eller paketgods brefbärravgift, förutom den särskilda afgift för dylikt tillkännagifvande, som tillkommer postförvaltaren, och hvilken, utgörande vid de kontor, der Postverkets brefbärare finnas anställda, 3 öre, bör af brefbäraren till postförvaltaren redovisas.

6:o Vågar adressat emottaga tillkännagifvande af nämnda beskaftenhet, bref, tidning eller korsbandsförsändelse, må honom också icke affordras någon brefbärravgift.

7:o Finnes i staden anställd endast en brefbärare på stat, eger denne ensam behålla brefbärravgiften. Äro deremot af Kongl. General-Post-Styrelsen antagne flere brefbärare, skola dessa vara skyldiga att underkasta sig den fördelning, dem emellan, af dessa brefbärravgifter, som Kongl. General-Post-Styrelsen kan finna skäligt föreskrifva.

8:o Äro i staden utsatte andra breflådor än den vid postkontoret anbragta, åligger brefbärare att, på sätt postförvaltaren föreskrifer, på de af honom bestämda timmar, antingen afhenta och till postkontoret aflämnas dessa breflådor samt dem derefter till deras bestämda platser återföra, eller också att å stället öppna lådorna och uttaga de deri inlagda bref, hvilka derefter till postkontoret aflämnas; och bör härvid iakttagas all nödig försigtighet, att icke något bland brefven må förkomma.

9:o Sedan brevlåda blifvit tömd, må brefbärare, på väg till postkontoret, icke till någon, eho det vara må, utlemna något af hvad som ur lådan upphemtas, utan skall allt sådant aflämnas direkte till postförvaltaren.

10:o Förekommer inom staden transport af postförsändelser emellan postkontoret och jernvägsstation, dilgens eller ångbåt, skall denna alltid af brefbäraren besörjas, utan rättighet för denne till

särskild ersättning härför; och skall, der för brefbäraren det blir nödvändigt att härvid bejuna sig af särskildt biträde, dertill dock aldrig användas annan person än som af vederbörande postförvaltare blifvit i sådant afseende godkänd.

11:o Dessutom skall brefbärare å postkontoret tillhandagå med all den handräkning, som af postförvaltaren påkallas, i den mån sådant kan ske utan hinder för brefbäringens behöriga bestridande.

12:o I öfrigt skall brefbärare ställa sig till ovilkorlig efterrättelse alla de föreskrifter, som honom af postförvaltaren i tjänsteväg meddelas, samt följaktligen utföra alla de honom lemnade uppdrag på sätt och i den ordning, som af postförvaltaren bestämmas.

13:o Förutom den af Kongl. General-Post-Styrelsen för hvar särskild brefbärare fastställda kontanta aflöning, samt rättigheten att uppbära brefbärravgift, utbekommer brefbärare af Kongl. Postverket, årligen, en rock och en mössa, att under tjänstutöfning begagnas, samt förses, på Kongl. Postverkets bekostnad, med brevåska och, der så finnes nödigt, med lämplig dragkärra för postförsändelsers transport inom staden.

14:o Befinnes brefbärare försumlig, tredsk eller oredlig i utöfningen af sin tjänst, eller gör han sig till annan svårare förseelse skyldig, må han af postförvaltaren tills vidare afstångas från tjänstgöring och åtnjute emellertid icke aflöning, intilldess att frågan om hans fortfortande användande i Kongl. Postverkets tjänst blifvit af Kongl. General-Post-Styrelsen afgjord; och må af postförvaltaren lämplig person antagas att brefbärarens befattning under tiden bestrida.

Stockholm den 23 december 1861.

O. W. STAEL v. HOLSTEIN.

Wilhelm Roos.

Bilaga 2

Städer med lokalbrevbäring i postverkets regi under 1862 samt utleveranser av 1862 års provisorium till respektive postkontor samma år.

Antal lokal- brev per ort 1862	Utleveranser av lokalfrimärken till resp. ort
Arboga 30	3.000
Falköping 350	3.000
Gävle 2.771	6.000 + 2.500
Göteborg 17.191	15.000 + 15.000
Halmstad 614	3.000
Helsingborg 110	1.000
Jönköping 992	3.000
Kalmar 118	3.000
Karlshamn 440	3.000
Karlskrona 1.986	3.000 + 5.000
Karlstad 91	3.000
Kristianstad 142	3.000 + 1.000
Kristinehamn 172	3.000
Köping 84	3.000
Lidköping 246	3.000
Linköping 1.192	3.000
Malmö 409	10.000
Mariestad 145	3.000
Norrköping 4.962	15.000
Nyköping 548	3.000
Skänninge 8	3.000
Skövde 14	3.000
Stockholm ca 260.000	Hela upplagan utom ca 150.000 ex 3.000 + 2.000 + 1.000
Sundsvall 1.996	3.000
Södertälje 183	3.000
Uddevalla 95	3.000
Uppsala 3.735	6.000
Vadstena 164	3.000
Varberg 158	3.000
Vänersborg 404	3.000
Västerås 1.582	3.000
Växjö 188	3.000
Visby 164	3.000 + 5.000
Ystad 12	3.000
Örebro 1.061	3.000 + 2.000

Bilaga 3

Angående anordnandet av brevbäringen i huvudstaden

Sedan Kongl. Maj:t jämlikt nådigt brev den 15 sistlidne mars, bifallit KGPS hemställan om att kringbärandet av såväl lokalbrev som postbrev må komma att gemensamt bestri-
das av samtliga brevbärare i Stockholm, så-
väl de hittills vid Stockholms postkontors Av-
delning för ankommande poster anställda,
som de särskilt vid Lådbrevsexpeditionen
använda, samt för att brevlådornas tömning
och brevens utsändande till adressaterna från
postkontoret skall kunna ske 6 gånger om
dagen, kommer brevbärarnas antal att utö-
kas med 4 ordinarie och 5 extra till samman-
lagt 14 ordinarie och 22 extra brevbärare. Den
förändrade ordningen med brevbäringen i
huvudstaden kommer att vidtaga från och
med den 15 nästinstundande maj månad.

Därvid skall följande iakttagas:

Sedan kontrollören överlämnat alla ankom-
mande postförsändelser till postkontorets
Avdelning för ankommande poster, skall sor-
tering ske i följande kategorier:

a) alla brev och andra postförsändelser adres-
serade till ämbetsverk, myndigheter och allmänna
inrättningar, vilka själva låter avhämta sin post,
eller ställda till enskilda personer, men med an-
teckning om att de skall åtfölja något visst
ämbetsverks, myndighets eller allmän inrättnings
post, vilken skall delas ut avgiftsfritt;

b) alla brev med påskrift ”poste restante” el-
ler brev, vilkas adressater träffat överenskomme-
lse om att deras brev skall särskilt avläggas, för att
avhämtas med egna bud;

c) alla rekommenderade brev, som inte hör
till någon av förestående två klasser, och som
kommer att avhämtas av adressaterna eller deras
ombud, och om vilkas ankomst vanlig tryckt un-
derrättelse (avis) bör tillställas brevbärareexpe-
ditionen, för att bäras ut till adressaterna;

d) alla de med lösen belagda brev och andra
försändelser, vilka inte hör till någon av före-
nämnda tre klasser, och vilka skall, fördelade ef-
ter brevbäraredistriktet, tas upp till stycketal och
lösenbelopp på särskild, enligt bifogat formulär
upprättad förteckning, utav vilken specifika ut-
drag tillställes varje brevbärare då breven och

försändelserna avlämnas till honom, för att på vanligt sätt tillställas adressaterna;

e) alla övriga brev och postförsändelser, vilka, så fort ske kan, bör överlämnas till Brevbärarexpeditionen, därvid iakttagande att försändelser som ankommit senare på aftonen eller under loppet av natten, bör avlämnas till Brevbärarexpeditionen så tidigt på morgonen, att de efter där genomgången behörig behandling, kan utsändas med brevbärarna kl. 9 f.m.

De med posterna ankomna, genom postverket rekviderade tidningar och tidskrifter, vilka skall delas ut av brevbärarna, bör påtecknas behörig adress på postkontorets Avdelning för ankommande poster, innan de avlämnas till Brevbärarexpeditionen.

Sedan de i Stockholm utsatta brevlådorna blivit tömda, och innehållet därav avlämnats till Brevbärarexpeditionen, skall man där sortera i följande kategorier:

alla sådana porto- och lösbrev, som skall skickas vidare med de utgående posterna, eller avhämtas genom adressaternas egna bud, och vilka ofördröjligen bör avlämnas till vederbörande postkontors avdelning;

alla lokalbrev av den beskaffenhet, att de kan räknas till kategori "a" ovan, vilka skall överlämnas till postkontorets Avdelning för ankommande poster, att behandlas såsom övriga brev, vilka är försedda med adress till något Ämbetsverk, Myn-dighet eller Allmän inrättning;

Alla övriga lokalbrev.

Lokalbrev av sistnämnda slag jämte här ovan under kategori "d" och "e" upptagna försändelser, ävensom avier, som omtalas under "c", samt de avier om ankommande paketgoods, som avlämnas från Paketpostkontoret, skall snarast överlämnas till brevbärarna för utdelning till adressaterna.

För sådant ändamål skall, alla söckendagar (=måndag till och med lördag), sex gånger om dagen, tills vidare kl. 9 och 11 f.m., $\frac{1}{2}1$, 3, 5 och 7 e.m., men sön- och helgdagar endast kl. 9 f.m., $\frac{1}{2}1$ och 7 e.m., utsändas en brevbärare till vart distrikt från Brevbärarexpeditionen. Han medför alla försändelser, som vid denna tidpunkt hunnit genomgå nödvändig behandling, att delas ut till personer boende i distriktet.

Förutom kontroll av att lokalbrev är frimärkta, skall denna behandling omfatta dels fördelningen på varje distrikt av alla brev, även sådana lösenbrev som blivit uppförda på särskilt

formulär vid Avdelningen för ankommande poster, dels stämpling av varje brev för att utvisa datum och den brevbärartur (1:a, 2:a, 3:e etc.) då de expedierats. Denna stämpel verkställs, vad beträffar de med lösen belagda breven, av postkontorets Avdelning för ankommande poster.

Vid såväl brevens sortering som deras stämpling skall inom brevbärarexpeditionen biträde lämnas av härtill lämpliga och disponibla brevbärare.

Kan till följd av felande eller oriktig adress, brev eller annan försändelse inte delas ut, eller vägrar adressaten att erlagga lösen för densamma, skall försändelsen, – av vad beskaffenhet den vara må – avlämnas till Avdelningen för ankommande poster, att behandlas som poste restantebrev. Brevbärardistriktet skall i allmänhet utgöras av de nuvarande polisdistriktet, ankommande likväl på brevbärarexpeditionen föreståndare att, då så lämpligt och nödigt anses, till att samman-slå två distrikt eller låta brevbäringen inom något distrikt bestå av ett större antal brevbärare, än det för vart distrikt avsedda, som utgöras av tre brevbärare, bland vilka sålunda bör två gånger om dagen utsändas för postförsändelsernas kring-bärande.

Av samma brevbärare skall även de i huvudstaden utsatta brevlådorna tömmas, på samma timmar som här ovan blivit bestämda för brevbärarnas utsändande. Avsikten är att brevbärare, som kl. 9 på morgonen utgått att avlämna erhållna försändelser, kl. $\frac{1}{2}1$ på e.m. tömmer de inom hans distrikt befintliga brevlådorna, och genast därefter inställer sig i Brevbärarexpeditionen, för att vid behov hjälpa till med nödig handräckning, för att därefter åter kl. 3 e.m. avfärdas med brev, som skall delas ut, samt kl. 7 verkställa tömning av brevlådorna; den brevbärare, som kl. 11 f.m. och kl. 5 e.m. utsändas att dela ut brev m.m., tömmer brevlådorna kl. 3 e.m. och kl. 9 följande morgon osv.

Tömningen av brevlådor i stadens mest avlägsna delar, ävensom på Djurgården, sker endast 3 gånger dagligen (på de tider som annars gäller helg- och söckendagar [...]).

Brevbärare i huvudstaden skall ställa sig till efterrättelse den av KGPS för postverkets brevbärare i allmänhet utfärdade instruktionen av den 23 december 1861, därvid dock anmärkes, dels att icke må, i annan ordning än här nedan föreskrives, för längre eller kortare tid träffas något

sådant särskilt avtal om ersättning för kringburna försändelser, varom handlas i 4 mom. av åberopade instruktion, dels ock att brevbärarna frikallas från den i 10 mom. omförmälda transport av försändelser emellan postkontoret och järnvägsstation, diligens eller ångfartyg.

De influtna brevbärareavgifterna, vilka det även skall vara mottagarna medgivet att erläggas i frimärken, skola behörigen bokförda, ingå i en särskild kassa, från vilken må genom Brevbärarexpeditionens föreståndare till varje brevbärare månadsvis utbetalas ett traktamente av 1:50 för varje tjänstgöringsdag [.....].

Slutligen angavs att tidningsporton kunde betalas kvartalsvis eller halvårsvis, istället för vid varje utburen tidning. För tidningar som utkom 3 gånger per vecka eller mindre, var avgiften 1 Rd. 20 öre. För tidningar som utkom oftare, blev årsavgiften 3 Rd.

Bilaga 4

Polisdistrikten enligt Stockholms polis-författning 1861

Första distriktet: östra delen av Storkyrkoförsamlingen (Gamla Stan)

Andra distriktet: västra delen av Storkyrkoförsamlingen (Gamla Stan)

Tredje distriktet: Kungsholms församling

Fjärde distriktet: Klara församling (Norrmalm)

Femte distriktet: Adolf Fredriks församling (Norrmalm)

Sjätte distriktet: Jakobs och Johannis församling (Norrmalm)

Sjunde distriktet: Ladugårdslandet och kongl. Djurgården (östra delarna av Staden)

Åttonde distriktet: Katarina församling (Södermalm)

Nionde distriktet: Maria församling (Södermalm)

Bilaga 5

Brevlådornas placering enligt 1859 års adresskalender

I Gamla Stan:

i Postkontorets förstuga (1)

Börsföreningens lokal inom Börshuset (2)

å Bäraregillet kontorslokal vid

Riddarholmshamnen (3)

å huset N:o 7 i hörnet av Stortorget och

Svartmangatan (4)

” vid hörnet av Riddarhustorget och

Stora Nygatan (5)

” vid hörnet av Stadssmedjegatan och

Mynttorget, uti Brandförsäkringsverkets hus(6)

å huset N:o 50 i hörnet av Vesterlånggatan och Tyska Brinken (7)

” N:o 63 i hörnet av Jerntorgsgatan och Slussen (8)

” N:o 16 vid Skeppsbron (9)

” N:o 30 vid Skeppsbron (10)

På Kungsholmen

å huset vid Karolinska Institutet å Hantverkaregatan (11)

” vid Kungsholmstorg (12)

På Ladugårdslandet:

å huset vid hörnet av Riddare- och Nybrogatorna (13)

” N:o 14 i hörnet av Stor- och Skepparegatorna (14)

På övriga delar av Norrmalm:

å huset N:o 14 vid Blasiiholmstorget (15)

” N:o 4 vid Blasiiholmshamnen (16)

” i hörnet av Gustav Adolfs Torg och Regeringsgatan (17)

” N:o 6 i hörnet av Freds- och Drottninggatorna (18)

” i hörnet av Lilla Vattugatan och Klara Södra Kyrkogata (19)

” N:o 28 i hörnet av Drottninggatan och Stora Vattugatan (20)

” N:o 48 i hörnet av Drottninggatan och Klarabergsgatan (21)

” N:o 61 i hörnet av Drottninggatan och Gamla Kungsholmsbrogatan (22)

” N:o 92 i hörnet av Drottning- och Rörstrandsgatorna (23)

” N:o 24 i hörnet av Brunkebergs torg och Malmskillnadsgatan (24)

” N:o 60 vid Malmskillnadsgatan och Johannisplan (25)

” N:o 11 i hörnet av Regeringsgatan och Herkulesgatan (26)

” N:o 57 i hörnet av Regeringsgatan och Ålandsgatan (27)

” N:o 66 i hörnet av Regeringsgatan och Brunnsgatan (28)

” vid hörnet av Klara Norra Kyrkogata och Mäster Samuelsgatan (29)

” vid hörnet av Norrlandsgatan och Hamngatan (30)

” vid hörnet av Hötorget och Holländaregatan (31)

” N:o 26 vid Stora Badstugatan (32)

” N:o 45 i hörnet av Trebackarlånga- och Luntmakaregatorna (33)

På Södermalm

å huset N:o 1 i hörnet av Södermalmstorg och Hornsgatan (34)

” N:o 14 i hörnet av S:t Pauls- och Repslagaregatorna (35)

” N:o 54 vid Hornsgatan, mitt för Adolf Fredriks torg (36)

” N:o 30 i hörnet av Götgatan och Högbergsgatan (37)

” N:o 48 i hörnet av Götgatan och Sillpackaregatan (38)

” N:o 19 i hörnet av Stadsträdgårds- och Tjärhovsgatorna (39)

” vid Hornskroken (40)

” i hörnet av Pil- och Tjärhovsgatorna (41)
å Stationshuset vid Södra Bangården (42)

På Djurgården

å huset vid hörnet av Slätten och Allmänna Gränd (43)

På Skeppsholmen

Två brevlådor med okänd placering (44, 45)

Otryckta källor

Riksarkivet

Postverkets huvudboksverifikationer, 1856-1863.

Postverkets registratur, 1861.

Tryckta källor och litteratur

Handbok över Sveriges frankotecken, 2.
Stockholm 1962.

Huldborg, P. A.,

Ny Adress-kalender och vägvisare inom hufvudstaden Stockholm.

Stockholm 1859, 1862 och 1871.

Ingers, Mats,

Det svarta lokalfrimärket 150 år.

Posttryttaren 2006.

Kungl. Generalpoststyrelsens cirkulär och kungörelser,

1861-1867.

Mentzer, Thure Alexander von,

Vägvisare inom Stockholm.

Stockholm 1854.

Millqvist, Viktor,

Minnesskrift vid Stockholms Stadsfullmäktiges 50-årsjubileum den 20 april 1913.

Kartblad över Stockholm 1861 och 1913.

Stockholm 1913.

Stockholms Polisförfattning,

1861.

Nätresurser

Wikipedia

Artiklar om stambanorna, Torps kommun samt gatunamn inom Stockholm.

Internetbaserade källor 2011-2012.